

O klerikalizmu i protuklerikalizmu danas

Željko Mardešić

Vukovarska 117/3
HR-21000 Split

UDK: 282:322

Pregledni članak

Primljeno: 24. siječnja 2003.

Prihvaćeno: 25. siječnja 2003.

Točno povijesno, društveno i teološko određenje klerikalizma u katolicizmu nije lako naći. U prošlosti su poznata tri glavna oblika klerikalizma. Prvi, gospodarski, došao je iz feudalizma koji je klerike učinio vlasnicima golemih imanja i uz njih vezanih materijalnih prihoda. Drugi, politički, tiče se iznimne političke moći svećenstva. Treći je stajao u kulturnoj nadmoći svećenika, zahvaljujući njihovoj pismenosti i učenosti. Antiklerikalizam je pak dugo bio tipična pojava prvotnog građanskog liberalizma i prosvjetiteljske kulturne ostavštine. Sva

tri spomenuta oblika klerikalizma bila su dugo prisutna u hrvatskom društvu. Osobito poguban bio je u Hrvatskoj kulturni klerikalizam: on je udaljio od Crkve kulturne i intelektualne krugove više no u bilo kojoj drugoj zemlji. Drugi vatikanski sabor stavio je točku na svaki klerikalizam. Kršćanstvo se deklerekalizira. Mladi katolički povjesničari, sociolozi i teolozi pozvani su da prevrednuju probleme klerikalizma i antiklerikalizma, da otkriju punu istinu o njima, daleko od svih nagomilanih predrasuda i neistina.

Ključne riječi: *klerikalizam, protuklerikalizam, politika, gospodarstvo, kultura.*

Nije baš tako lako naći točno povijesno, društveno i teološko određenje klerikalizma u katolicizmu. Nešto se lakše može opisati misao i djelovanje svjetovnog protuklerikalizma izvan katolicizma, jer je on dugo ostao tipičnom pojavom prvotnog građanskog liberalizma i prosvjetiteljske kulturne ostavštine. No razlike su između njihovih ostvarenja u pojedinim europskim državama često tako velike da se traženje nekog općeg i zajedničkog puta razvitka klerikalizma i protuklerikalizma odmah u početku pokazalo promašenim pokušajem. Zato je svatko u svojem prostoru trebao tražiti vlastite posebnosti. Naravno, riječ je ovdje o daljnjoj ili bližoj prošlosti. Gledano pak s današnjih vidika, i klerikalizam i protuklerikalizam su se otkrili kao do kraja nadiđeni i istrošeni ideološki pokreti, koji, doduše, mogu uvijek postati ozbiljnim vjerničkim i nevjerničkim iskušenjima, ali bez ikakva stvarnog izgleda da se vrate iz nepovratne prošlosti i obnove u svojoj nekadašnjoj međusobnoj bojovnoj sukobljenosti. Čini se naime da je jednoj i drugoj pojavi vrijeme u pješčanom satu isteklo.

Pritom su u prošlosti obično bila u igri tri oblika klerikalizma. Prvi možemo nazvati gospodarskim, jer je zapravo dolazio iz feudalizma koji je klerike učinio vlasnicima golemih imanja i materijalnih dobara vezanih uz prihode iz tih imanja. Drugi možemo nazvati političkim klerikalizmom, a odnosi se na iznimnu političku moć svećenstva koje je često bilo veće od ukupne moći svih drugih

staleža u društvu. Konačno, treći se, susljedni oblik klerikalizma, dobro skrivao u kulturnoj nadmoći svećenstva koje je imalo i zadržalo potpunu prevlast, zahvaljujući svojoj pismenosti i učenosti, u području znanja o stvarima i događajima. U prvom je razdoblju najviše dolazio do izražaja gospodarski klerikalizam, u drugom razdoblju politički klerikalizam, a u trećem kulturni klerikalizam. Oni su onda istim redom i poretkom počeli povijesno iščezavati. Stoga se, uostalom, u naše dane može s pravom dvojiti je li čak u teološkim znanostima došlo do prevlasti znanja laika nad klericima ili smo tu negdje posve blizu prevlasti prvih, što je upravo najočitiiji znak deklerikalizacije suvremenog kršćanstva.

Idući dalje u prosudbi, možemo se sad pitati koji su poglaviti uzroci te postupne i nezaustavljive deklerikalizacije kršćanstva. Možda su oni najmanje bili prisutni u snazi i uvjerljivosti protuklerikalizma, jer su im sudbine ostale upadljivo slične i usko povezane. Protuklerikalizam je, naime, živio od suprostavljanja klerikalizmu, ali i obratno. Napadajući se žestoko međusobno, obje su ideologije rasle i jačale u netrpeljivosti i zaoštavanju svojih nepomirljivih isključivosti. Kako je inače ideološki način razumijevanja svijeta u suvremenosti slabio, tako su klerikalizam i protuklerikalizam postupno gubili čvrsto tlo pod nogama.

Za prvo razdoblje klerikalizma – ono gospodarsko – uzroke njegova nestanka valja tražiti u propasti feudalnog poretka, koji je na žalost više uspio oblikovati povijesno kršćanstvo nego što je ono njega promijenilo nabolje. Jer, taj feudalizam nije bio u stanju na duži rok ni sebe prehraniti, a kamoli potaknuti društveni razvitak i tehnološki napredak. Proizvodio je samo bijedu, glad, bolesti, ratove i mržnju. Pozivao se na kršćanstvo, a bio je od njega najudaljeniji. Sigurno da siromašni vjernici mogu biti bolji kršćani od bogatih, ali siromašna društva su u pravilu uvijek i neizostavno nekršćanska, jer imaju najmanje pravde, što se feudalizmu upravo i dogodilo. Stoga je modernitet samo proglasio propast feudalizma, dok mu zacijelo nije bio izravnim uzročnikom. On se sâm u sebi srušio i urušio.

Poslije feudalnog ili gospodarskog klerikalizma slijedio je onaj politički, koji se iskazivao u svjetovnoj moći svećenstva. Njega je povijesno ukinuo i dokinuo zapravo demokratizam i dolazak naroda, preko njegovih laičkih posrednika, na vlast putem parlamentarizma i slobodnih političkih izbora. Na to vrijeme podsjećaju današnji gornji domovi i kraljevi koji su istodobno formalni poglavari svojih državnih crkava. No rastava je države od Crkve u građanskim društvima posve isključila kler iz političkih igara i nezdravih stranačkih natjecanja. Zato su poslije Drugoga svjetskog rata i stvorene velike demokršćanske stranke koje su u potpunosti vodili baš katolički laici, što su često znali biti neugodno samostalni u svojim svjetovnim odlukama u odnosu na očekivanja klera. Uostalom, već je evandeosko kršćanstvo tražilo obvezu dužnosti davanja carevoga caru i Božjega Bogu, po čemu je onda deklerikalizacija države ostala sastavnim dijelom vjerskog učenja.

Kulturni se klerikalizam – kao njegov treći oblik – najduže zadržao u modernim društvima. Svejedno, neki su ga razvojni tijekovi i duhovna ozračja polako razvlašćivali i slabili kad to i nisu htjeli. Riječ je o uvođenju općeg i obveznog obrazovanja i iščeznuću nepismenosti u siromašnim slojevima društva.

Time je znanje postalo pristupačno svima koji su htjeli napredovati u pojedinim zahtjevnim strukama. Talenti se danas traže i plaćaju, a ne onemogućuju, pa je svaka vrsta povlastica na području ideja i kuture općenito postala iznimkom ako nije opravdana izgledom na uspjeh. Elitizam je strogo osoban, a ne više klasno ili kulturološki odabran. U tom ozračju klerikalizacija bi znanja bila zaista preživjeli ostatak prošlosti.

Zadnja je na red došla opće sekularizacija koja je zahvatila cijeli prostor modernoga svijeta. Ona je poharala zadnje ostatke i iščupala korijenje svakoj klerikalizaciji, ali u isti mah i svakoj protuklerikalizaciji života u društvu. Obje su se strane, naime, s vremenom iscrpile, umorile i ohladile od stoljetnih neučinkovitih protivljenja jedna drugoj. Pokazalo se da je i nedovoljno zadovoljavajuće primirje korisnije ljudima od stalnog i neplodnog ideološkog ratovanja. U tom otrežnjenju pomoć je stigla i od vjernika koji su shvatili da je prošlo doba prevlasti trostrukog klerikalizma : gospodarskog, političkog i kulturnog. Dapače, još su više i otvorenije brojni katolički znanstvenici – povijesničari, sociolozi i teolozi – sudjelovali u razotkrivanju svih štetnosti i pogubnosti takvih klerikalizama i protuklerikalizama, jednako za Crkvu i društvo, čime su nehotice postali prethodnicima djelovanja sadanašnjega pape Ivana Pavla II.

Drugim vatikanskim koncilom, pak, Katolička crkva je teološki i pastoralno potvrdila i potaknula svoju konačnu utrašnju deklerikalizaciju: određenjem sebe kao Božjega naroda, davanjem većih ovlasti laicima, otvaranjem unutrašnjeg dijaloga i stavljanjem naglaska na zajedništvo. Na to se onda nadovezalo neočekivano bujanje i cvjetanje najrazličitijih crkvenih skupina, udruga i pokreta, koji su bjelodano bili u najvećem broju predvođeni i ustrojeni od samih laika. Tim je činom deklerikalizacija dostigla svoj vrhunac i konačnu točku svojih mogućnosti.

Toliko o našem problemu na razini opće Crkve. Kakve su pak posebnosti hrvatskog klerikalizma i protuklerikalizma? Tko i površno poznaje prošlost može zaključiti da se ovdje sve zapadnjačke ideje, pojave i prijepori prelamaju na drastičniji način i u nepoželjnijem obliku, ali i s velikim zakašnjenjem, što je jedno od mogućih objašnjenja zašto one poprimaju gotovo uvijek obilježja isključivosti i pretjeranosti. Tako je, čini se, bilo i s klerikalizmom i protuklerikalizmom. Polemike što su se vodile između njih u tijeku XIX. i XX. stoljeća više su podsjećale na mirnodopske ratove negoli na idejna sučeljavanja. Kad bismo te tekstove pokazali jednom mladom čovjeku danas – bio on vjernik ili ne – on bi se zaista sablaznio, a možda ne bi ni vjerovao da je nešto takvo bilo moguće u nedavnoj prošlosti.

No pođimo od feudalizma. On je u nas uporno i produženo trajao, dok je istodobno svugdje u svijetu već dobro ustrojeno građansko društvo ulazilo u duboku krizu i počelo – kao posljedica toga – izazivati prve socijalističke pobune i komunističke pokrete. Što se tiče crkvenih redova, gospodarski je klerikalizam u nas bio čisti anakronizam i teško da je uopće mogao biti branjen u ozračju stalnog siromaštva u hrvatskome društvu. Još je teže bilo katolicima obezvrijediti svoje ideološke neprijatelje s takvim feudalnim okovima na nogama. Jer, braniti društvenu pravednost i radnička prava u nadolazećem kapitalizmu, a svoju gospodarsku moć temeljiti na neriješenom agrarnom pitanju značilo je

zapravo sebe unaprijed tjerati u laž. Stoga nije čudno što su neki od najupornijih katoličkih sudionika u pobijanju liberalizma i marksizma – primjerice poznati zauzeti laik I. Lendić koji je otišao u emigraciju – poslije mnogo godina ipak priznali kako im je sablažnjivi crkveni feudalizam iznad glave oduzima svaku uvjerljivost i uspješnost u javnom nastupu protiv komunista. Tek će prisilno siromaštvo – kad već nije bilo slobodno odabrano – u socijalizmu pokazati koliko Crkvi vrijedi gospodarska neovisnost i to još o jednome predgrađanskom društvenom poretku koji je bio potpuno neprihvatljiv i povijesno do kraja prevladan.

O drugome obliku klerikalizma, onom političkom, napisan je u nas nepregledan broj knjiga. Zato o tome kratko. Dostatno je podsjetiti na vrijedne prinose Z. Matijevića, J. Krište i M. Gross, pa se uvjeriti koliko je povijesna znanost uznapredovala u raščišćavanju zabluda i pobijanju predrasuda glede naše crkvene prošlosti. Tako danas uopće nije više sporno da je baš klerikalizam u velikoj mjeri stvorio prvu Jugoslaviju i zato došao u sukob s onodobnim najhrvatskijim strankama: Hrvatskom seljačkom strankom i pravašima. Mi smo gotovo kanonizirali političko mučeništvo Stjepana Radića, a zaboravljamo da je jedina hrvatska stranka koja je poslije njegova ubojstva ostala u beogradskom parlamentu bila upravo katolička. Zato je, uostalom, katolički klerikalizam imao svojeg najvećeg neprijatelja ne u komunizmu ili liberalizmu, nego u Hrvatskoj seljačkoj stranci, što samo za sebe mnogo tumači: ona je naime bila nositelj protuklerikalizma u hrvatskom društvu između dvaju svjetskih ratova. No ima još jedna posebnost. Dok su europski protuklerikalci bili pretežno nevjernici, dotle su naši seljaci i njihovi vođe ostali najkatoličkim dijelom naroda. Oспоравали su samo političku djelatnost klera, dok su u svemu drugome iskazivali najodaniju poslušnost Crkvi. Unatoč golemoj političkoj podršci na izborima, čvor se nije razriješio nego samo privremeno odgodio. Čini se da će tek nadolezeći Drugi svjetski rat i događaji što su uslijedili sve nas pomalo kazniti. Svejedno, jedino je klerikalizmu najavljen siguran povijesni kraj: više silom nego mišom.

Treći je oblik klerikalizma, onaj kulturni, bio zacijelo najrasprostranjeniji u hrvatskom društvu, jer se na njega mnogo računalo, uostalom kao i na protuklerikalizam. Na žalost, taj je katolički klerikalizam imao najpogubije učinke: sve je do danas otuđio hrvatsku kulturnu inteligenciju od Crkve kao niti u jednoj europskoj zemlji. To je najveći grijeh našeg domaće klerikalizma. Jer, S. S. Kranjčević, A. G. Matoš i M. Krleža su bili prvi protuklerikalci, što nas razumljivo ne može veseliti. U naše se dane zaista pomalo mučno prisjećati na te žestoke i divlje polemike između klerikalaca i protuklerikalaca u nedavnoj hrvatskoj prošlosti. One su bile sve samo ne kulturne. Nas, pak, katolike mora posve zabrinuti niska razina pismenosti i upućenosti u obranu Crkve od strane domaćih klerikalaca i njihovih istaknutih polemičara. Dovoljno je pritom spomenuti bizarnu činjenicu da je, recimo, neko vrijeme glavni katolički predvodnik u tim prijeporima o kulturi s M. Krležom i njegovim lijevim krugom bio jedan diplomirani agronom, koji se inače uspješno bavio teorijom zemljišne rente! Usamljeni i umni Lj. Maraković je tu mogao malo pomoći, a tankočutni pjesnik Đ. Sudeta samo neizravno, svojom smrću, upozoriti na svu tragičnost rascjepa u hrvatskom narodnom biću. Stoga sukob klerikalizma i

protuklerikalizma ostaje jedna od najtužnijih stranica ne samo naše nedavne kulturne prošlosti nego i pretkoncilskog crkvenog stanja uopće. Stvari se, dakako, ne mogu više popraviti, ali se iz njihovih ishoda mogu barem izvesti pouke. Jamačno, za sve nas podjednako koji pod istim nebeskim svodom zajednički živimo.

Otud, napokon, poziv svim našim mladim katoličkim povijesničarima, sociolozima i teolozima da u dijaloškom duhu Drugoga vatikanskoga koncila i hrabrih poruka Ivana Pavla II. o potrebi »čišćenja povijesnog pamćenja«, pokušaju promisliti i prevrednovati problem klerikalizma i protuklerikalizma u nedavnoj hrvatskoj prošlosti, služeći se pritom načelom da samo istina može osloboditi. A nama se treba upravo najviše osloboditi od nagomilanih predrasuda i laži, a za početak dakako onih iz prošlosti. Mnogi problemi što nas, naime, danas toliko razdiru i tište imaju vjerojatno svoje izvorište u toj zarobljenosti od predrasuda i laži, pa i onih katoličkih. Zašto na posljertku to otvoreno ne reći? U protivnom nam se Drugi vatikanski koncil neće nikad dogoditi. A bez njega zapravo nismo još uopće u Crkvi, makar nas i katolicima zvali i nazivali.

Summary

About clericalism and anticlericalism today

It is very difficult to define clericalism in a universally acceptable way. Its manifestations greatly differ over history and from setting to setting. In the past, three forms of clericalism were present. First, the economic clericalism which stems from the feudal system and the enormous wealth of the clergy. The second, political, is related to the great political power of the clergy. The third form can be characterised as cultural. Anticlericalism, on the other hand, was a typical phenomenon of liberal ideas and the cultural heritage of the Enlightenment. All the three mentioned forms of clericalism were strongly felt in the Croatian society for a long time. The cultural clericalism was particularly devastating in Croatia: it alienated the cultural and intellectual circles from the Church more than in any other country. The Second Vatican Council put an end to any clericalism. Young Catholic historians, sociologists, and theologians are invited to reveal the whole truth about it in the past and today.